

YEMEN'İN TARİHİ-COĞRAFİ DURUMU VE YENİDEN FETHİNE DAİR BİR MANZUME

Yahya YEŞİLYURT*
Bülent ŞİĞVA**

Özet

Yemen, 1517 yılından itibaren aşamalı olarak Osmanlı idaresine girmiştir. Ancak merkeze uzak oluşu ve siyasi çekişmeler neticesinde burada kurulmak istenen hâkimiyet istenilen ölçüde olamamıştır. Bu durum karşısında Yemen'deki bazı gruplar, yönetime karşı gelerek isyan etmişler ve kitleleri beraberinde sürükleyerek halkı kendi emelleri doğrultusunda yönlendirmişlerdir. Nitekim Osmanlı Devleti, yönetimi yerel idarecilere bırakarak dolaylı yoldan Yemen'de varlığını sürdürmüştür. 1840'lı yıllara gelindiğinde ise bölgeye artan Avrupalı ilgisi neticesinde Yemen, Osmanlı Devleti'nin bir kez daha dikkatini çekmiştir. Burada varlığını yeniden tesis etmek üzere harekete geçmiş ve bir takım askerî operasyonlar yapmıştır. Yemen bu faaliyetlerin neticesinde tekrar merkeze bağlanmıştır. Dolayısıyla o günlerde Yemen'in ikinci kez fethi konuşulur olmuştur. Fethine dair bu manzume de oradaki askerî başarıların ardından kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Yemen, Manzume, Şeyh Said, Bursa.

Giriş

a. Yemen'in Coğrafi Durumu

Yemen, Arabistan Yarımadası'nın güneybatı kısmında yer alan bir ülkedir. Güneyden Hint Okyanusu ve batıdan Kızıldeniz ile çevrilidir. İç

* Arş. Gör., Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; yyesilyurt@erzincan.edu.tr.

** Arş. Gör., Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; bulent_24_25@hotmail.com.

kısımlarda sınırları Dehna Çölü'ne¹ kadar uzanmaktadır. Doğusunda Hadramût, kuzeyinde Asir yer almaktadır. Bu iki bölgeyi Yemen'in sınırları dışında tutanlar olduğu gibi Yemen dâhilinde olduğunu kabul edenler de bulunmaktadır².

Yemen coğrafyası, esas itibarıyla Sera denilen dağlık ve Tihame denilen ovalık iki bölge ile Kızıldeniz'in doğu alt kıyı şeridi ve Aden Körfezi'nin güneybatısındaki kıyından ibarettir³. Tihame denilen bu kıyı ovasının genişliği 25-40 km. arasında değişmektedir. Bununla birlikte bu verimli kısım, iç kesime doğru gidildikçe yükselerek 200 metreye kadar ulaşmaktadır. Daha doğuda ise kıyı ovası yerini dik yamaçlı vadilerle parçalanmış alçak tepelere bırakır. Bu kesimde ise yükseklik 1.500 metreye kadar uzanır. Aden Körfezi'ni izleyen güneydeki uzun kıyı ovası ise iç kesimlere doğru yaklaşık 16 km. uzanır. Her iki kıyı ovasının gerisinde yükselen Yemen Platosu, özellikle batı kesimi, engebeli görünüm taşımaktadır. Bu kısımda kanyon benzeri oluşumlar ve aşınmış tepeler bulunmaktadır. Hatta Arap Yarımadası'nın en yüksek noktası olan "Hadur Şuayb" burada yer almaktadır. Hadramût Irmağı'nın oluşturduğu havzadan başlayan Yemen Platosu, Umman sınırına doğru alçalmaya başlar. Kuzeyde ise yüksekliği iyice azalarak çöllerle birleşir⁴.

b. Yemen'in Sosyal Yapısı

Yemen'in nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslüman Araplar teşkil etmektedir. Zeydilik⁵ mezhebi çoğunlukta olmakla beraber şehirlerde ve sahil kesimlerinde Şâfi' veya Hanefî mezhebine bağlı Sünnî ve Asir cihetlerinde de

¹ Robert L. Player, *A History Of Arabia Felix Or Yemen*, Philo Press, Amsterdam 1970, p. 3.

² Yemen'in 1891 yılındaki siyasi sınırları hakkında bkz. Şemseddin Sami, *Kâmisu'l-A'lâm*, VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1306 (1888/1889), 4807.

³ İhsan Süreyya Sırma, *Yemen İsyanları*, Umut Matbaası, İstanbul 1996, s. 21, 22.

⁴ Kudret Büyükoçşun, "Arabistan", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III (1991), 250.

⁵ Zeydîliğin esasları hakkında detaylı bilgi için bkz. R. Strothmann, "Zeydiyye", *İslâm Ansiklopedisi (IA)*, XIII (1986), 549; İsa Doğan, "Zeydiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, 13-15 Şubat 1993*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 557-588; Hasan Gümüsoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2009, s. 195; Ethem Ruhi Fırlalı, "Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, 13-15 Şubat 1993*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, s. 33-43; Hayati Develi, "Güney Yemen-Kuzey Yemen", *Büyük İslâm Tarihi*, Ed. Kenan Seyithanoğlu, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, s. 467.

bir miktar Vahhabîliğe tâbi nüfus bulunmaktadır⁶. Özellikle batı kesimindeki kırsal alanlarda, kabile özelliklerini devam ettiren Araplar, ekonomik ve sosyal durumlarına göre; kentliler, yerleşik tarımcılar ve göçebeler olmak üzere üç ana başlık altında toplanmaktadır⁷. Yemen'deki topluluklar, iklimin getirmiş olduğu şartlar nedeniyle tarımcı olmalarıyla tanınmaktadırlar. Kuzeye oranla, bitki yetişmesine ve ziraata uygun olması ve aynı zamanda sahillerinin deniz ticaretine ve ulaşımına elverişli bulunması, Yemen'deki bölge halkının Arabistan'ın iç kesimlerindeki halka nispetle yerleşik bir hayat tarzını benimsemesine olanak sağlamıştır. Göçebe kabileler ise daha ziyade Yemen'in iç kesimlerindeki dağlık bölgelerde bulunmaktadır. Bu durum ise çöl ikliminin getirmiş olduğu zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda yaşadıkları yerin ikliminin ve toprak yapısının tarıma elverişli olmaması bu bölgedeki halkın fitratını da etkilemiş, bu bölgeye göre mizaç yapıları oluşmuştur. Hayat şartlarının ortaya çıkardığı bir başka durum ise ellerindeki mahsul veya varlığa göre adet, gelenek ve görenek anlayışının yerleşmesi olmuştur⁸.

Yemenliler tarihin en eski devirlerinden beri çeşitli barajlar inşa ederek bu barajlardan çeşitli yönlerden fayda elde etmişlerdir. Bu barajlar vasıtasıyla sulama sistemleri geliştirmişlerdir. Bu ise tarım alanında Yemen'in ön plâna çıkmasına neden olmuştur. Tarım alanındaki ilerlemeler sayesinde sadece iç ticaret değil aynı zamanda dış ticaret de gelişme göstermiştir⁹. Tarihin en eski devirlerinden beri ticaret rotası güzergâhında olması nedeniyle, özellikle deniz yoluyla yapılan ticaretten, büyük kârlar elde etmişlerdir. Yemen halkının denizle iç içe olması onların gemicilik becerilerini geliştirmiş ve onlara büyük denizlerde dolaşabilecek kadar güçlü donanıma sahip gemileri inşa edebilme yeteneği kazandırmıştır. İşte Yemen'in bu coğrafi önemi, Yemen'deki toplulukların Doğu Afrika devletleriyle ve Hindistan gibi deniz aşırı bir takım devletlerle ekonomik ve ticarî ilişkiler geliştirmesine olanak sağlamıştır. Bu

⁶ Ş. Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, VI, s. 4807.

⁷ Şemseddin Sami, "Ceziretü'l-'Arap", *Kâmûsu'l-A'lâm*, s. 1810; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, A.Ü.I.F. Yay., Ankara 1991, s. 46; Ahmet Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2005, s. 173-175.

⁸ Hulusi Yavuz, *Rumuzi Tarihi*, T.T.K. Bas., Ankara 2003, s. LXII, LXIII.

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Neşet Çağatay, *İslâm Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993, s. 58; Robin Leonard Bidwell, *The Two Yemens*, Longman Westview Press, Colorado-U.S.A. 1983, pp. 3; Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *DİA*, III (1991), s. 253.

ilişkiler neticesinde ise Yemen halkı, bu bölgeye yakın çeşitli topluluklar ile bir takım kültürel bağlar kurmuştur¹⁰.

Yemen'deki iklimsel ve sosyal durum, halka bir takım özellikler yüklemiştir. İklimin getirdiği hal ve davranışlar, yani mizaç Yemenlilerin sosyal yaşantılarında en belirleyici etken olmuştur. Kabile hayat anlayışının getirdiği ve kazanılmış olan adetler nedeniyle bu coğrafyada milliyet ve dil birliğinden söz etmek de mümkün değildir. Zira yaşanmakta olan kabilesel ve cemaatsel hayat tarzı ve bunların arasındaki ilişkiler, bu bölgenin iklimsel özelliklerinden dolayı bir takım hayati unsurlara bağlı kalmaktadır. Topraktan gıdasını alamayan bir insan geçimini, yağmacılık veyahut kavgacılık gibi bir takım cebrî işlere yönelerek sağlamaktadır¹¹. Bu durum ise bölge insanını aile ilişkileri bakımından birbirlerine bağımlı kılmıştır. Aile bireylerinin, birbirlerinin hayatlarıyla alakadar olmalarını sağlamıştır. Fakat aileler arasında köklü bir ilişki pek fazla görülmemekle beraber, her zaman güçlü olan zayıf olanın üzerine gitmeyi ilke edinmiştir. Üzerine gittiği aileyi, himayesi altına alarak, var olan nüfuzlarını daha da güçlendirmeyi vazgeçilmez bir arzu olarak görmüşlerdir. Nitekim Yemen sosyal yaşantısında bu tür arzuların da barındığı bilinmektedir¹².

c. Yemen'in Tarihi Geçmişi ve Jeopolitik Önemi

İslam'ın doğuşuna kadar, yaklaşık 3.000 seneyi bulan geçmişiyle Yemen; Ad¹³ (Main), Sebâ¹⁴, Himyeri¹⁵ gibi medeniyetlerin beşiği olmuştur. Hadramût,

¹⁰ Abdu'l-Rahman Al-Haddad, *Cultural Policy in the Yemen Arab Republic*, Unesco, Fransa 1982, pp. 9.

¹¹ Çağatay, *İslâm Tarihi*, s. 101; Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 31, 32; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 71, 72.

¹² Yavuz, *Rumuzî Tarihi*, s. LXII.

¹³ F. Buhl, "Âd", *IA*, I (1978), 123, 124; Celal Kırcı, "Âd", *DİA*, I (1988), 333, 334; C. Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, I, İstanbul 2004, s. 39; Zeki Ehiloğlu, *Yemende Türkler*, 1952, s. 32; Claude Cahen, *İslamiyet*, çev. Esat Mermi Erendor, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2000², s. 13; *Kuran-ı Kerim*, 11/123; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, M.Ü.İ.F.Yay., İstanbul 1995, s. 87.

¹⁴ Yıldız, a.g.m., s. 253; Çağatay, *İslâm Tarihi*, s. 15-16; Ehiloğlu, *Yemende Türkler*, s. 33; Bidwell, *The Two Yemens*, pp. 3; G. Wyman Bury, *Arabia Infelix or The Türks in Yemen*, London 1915, pp. 6.

Mehre gibi bölgelerdeki medeniyetlerin geçmişi oldukça eski olmasının yanı sıra imar ve ticaret açısından da Yemen eski dönemlerde parlaklık göstermiştir. İşte bu açıdan Yemen bölgesine bakılırsa, tıpkı Anadolu Coğrafyası gibi dünya üzerindeki birçok topluluğun köken olarak bu coğrafyaya ait olması kaçınılmazdır. Nitekim denizcilik sanatıyla ilgilenen Yemenliler; Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve İran Körfezi gibi bölgelere çok rahat seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Milattan önce 4000 yılında Mısır'a ve 3000 yılında da Irak'a ulaşmışlar ve buralara yerleşerek, yaşama ait birçok bilgiyi ve kültürü bu coğrafyalara taşımışlardır¹⁶. Yemenliler, yaşadıkları bölgenin stratejik öneminden dolayı büyük çıkarlar elde etmişlerdir. Burada var olmuş eski medeniyetlerden günümüze kadar ticarî faaliyetlerde Yemen'in konumu ön sıralarda bulunmaktadır. Dolayısıyla geçmişte olduğu gibi şimdi de deniz ticareti ön plandadır. Bu sayede geçmişte Yemenliler, Afrika kıtasındaki devletlerle kültürel ve sosyal açıdan da etkileşim içerisinde bulunmuşlardır¹⁷. Böylelikle ticarî üstünlüğü ele geçirmesini bilmişlerdir. Zira Hindistan'ın mal ve ürünleri, Hint Okyanusu ile bu bölgeye taşınıyor, oradan da Habeşistan, Mısır, Fenike, Filistin, Amalika, Med ve Batı ülkelerine aktarılıyordu¹⁸. Yine Çin ve Hindistan'daki baharat, ilaç gibi maddelerin kara yolu ile Batı'ya taşınması sırasında Yemen dolaylı olarak kullanılmaktaydı. Şöyle ki, kara yolu ile taşınan mallar, Orta Asya'dan geçerek Şam ve Bağdat gibi önemli şehirlerde kurulan pazarlar vasıtasıyla aktarılmaya tâbi tutuluyordu. Buradan da Mekke'ye ve ardından Yemen'e kadar uzanan ticaret kervanları oluşturuluyordu. Ancak Mekke'nin eskiden beri panayır yeri olması ve burada ticarî etkinliklerin daha yoğun geçmesi sonucu, Yemen'deki kara yoluna nispeten, deniz ticaret yolu daha çok kullanılıyordu¹⁹. XVI yüzyıla gelindiğinde Yemen'in ve özellikle de Aden Limanı'nın stratejik konumu uluslararası ticarete Yemen'i daha da

¹⁵ Hüseyin Algül, "Himyerîler", *DİA*, XVIII (1998), 62; Bidwell, *The Two Yemens*, s. 4; Atif Paşa, *Yemen Tarihi*, I, İstanbul 1326, s. 10.

¹⁶ Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 9, 10; Bernard Lewis, *Orta Doğu*, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 56.

¹⁷ Al-Haddad, *Cultural Policy in the Yemen Arab Republic*, pp. 9, 10.

¹⁸ Marc Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323*, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara 2006, s. 263; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 37, 38, 42.

¹⁹ Ticaret güzergâhları hakkında daha geniş malûmat için bkz. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal, T.T.K. Basımevi, Ankara 1975, s. 29-58.

güçlendirmişti²⁰. Aden Körfezi'nin bu coğrafyada olması ve Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nu birleştirme görevinin Yemen'e verilmesi özellikle de denizlerde yapılan coğrafi keşiflerden sonra, bu ülkenin stratejik önemini artırmıştır²¹. Ümit Burnu'nun keşfedilmesi Kızıldeniz yolunun önemini azaltmış olsa da, ilerleyen yıllarda Afrika Kıtası'nı dolaşmanın ne kadar masraflı ve uzun bir süreye mâl olduğu ortaya çıkınca bölgenin önemi tekrardan artmıştır. Aden, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla²² Hindistan, Habeşistan, Umman ile Arap Yarımadası'nın bir kavşağı haline gelerek kara ve deniz yönünden tekrar önemli bir noktaya dönüşmüştür. Aden'den başka Kızıldeniz'in doğu yakasındaki Moha, Hudeyde gibi sahil şehirleri ve Kamaran Adası da bölgenin diğer stratejik noktaları olmuştur²³.

Romalılar, İranlılar ve daha sonrasında Hollandalılar, Portekizliler ve Osmanlıların bölgeye hâkim olmak istemeleri, ayrıca XIX. yüzyılın sonlarına doğru Batılı devletlerin Ortadoğu'ya tahakküm arzuları, Yemen'in önemini göstermesi bakımından dikkate değer gelişmelerdir. Bu ise yeni suyollarının keşfiyle, bu bölgenin kavşak ve gemilerin ikmal alanını oluşturmasından kaynaklanmıştır. Doğu'nun baharat ve zenginliklerinin Batı'ya taşınmasında mevki olarak önem arz etmesi, coğrafi ve stratejik açıdan Yemen'i önemli kılan diğer etkenlerdir. Bölgeye hâkim olan devletlerin atfettikleri öneme ticarî ve stratejik açıdan bakmak gerekir ki, hem Hint Okyanusu ve hem de Kızıldeniz'e hükmetme açısından Yemen bulunmaz bir kara parçası olarak belirmektedir.

d. Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti

Osmanlı Devleti için Hindistan'a giden deniz yolu Kızıldeniz'den geçiyordu. Yabancı gemilerin özellikle de Portekizlilerin Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki adalara saldırılarda bulunup ticaret yollarını ele geçirme

²⁰ C. Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 38.

²¹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M. Ali Kılıçbay, I, Ankara 1993, 663-669.

²² Süveyş Kanalı, sadece Ortadoğu'da değil aynı zamanda tüm Dünya'da önemli suyollarından bir tanesidir. Dolayısıyla Süveyş Kanalı iktisadî, coğrafi, tarihî ve stratejik açıdan öneme sahiptir. Tuğrul Tuna, "Süveyş Kanalı-I", *Orta Doğu*, Sayı 9 (Ankara Ocak-Şubat 1962), s. 8-15; ayn. yzr., "Süveyş Kanalı-II", *Orta Doğu*, Sayı 10 (Ankara Mart-1962), s. 16-19.

²³ İ. Süreyya Sırma, "Yemen'in Geo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12 Sene 1981-1982 (İstanbul 1982), s. 430-433.

YEMEN'İN YENİDEN FETHİNE DAİR BİR MANZUME

istekleri Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmişti. Akabinde Portekizlilerin Arap Yarımadası'na saldırılar düzenlemeleri de Osmanlı Devleti'nin dikkatini Yemen'e yoğunlaştırmasına sebep olmuştur²⁴. Osmanlı Devleti'nin ise dönemin en büyük İslâm devleti olması, Hindistan ve Yemen'deki Müslümanları ve özellikle de Hicaz bölgesindeki Mekke ve Medine gibi kutsal beldeleri, Hıristiyan Portekizlilere karşı korumasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Savaştığı İran ile yardım antlaşması imzalamış Portekizlilere fırsat vermemek ve Kızıldeniz'e yerleşerek ticaret yollarını ellerine geçiren Portekizlilerin Arap Yarımadası'nın güneyine yerleşerek Kuzey'e doğru ilerlemelerini engellemek gibi bir takım sebepler ve arzular Osmanlıların Yemen'e yönelmelerini zaruri kılmıştır²⁵.

1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı aldığı haberi duyulunca; bu haberi alan Yemen emiri İskender, Osmanlıların Yemen'i almasından ve akıbetinin Kansu Gavri ile aynı olacağından çekinmeye başlamıştı. Bu sebepten dolayı İskender, halkı San'a'nın büyük camisi olan *Cami-i Kebir*'de toplayarak Sultan Selim'in Mısır'ı aldığını, kendisinin de ona bağlı olduğunu açıkladı ve adına hutbe okuttu²⁶. Yavuz Sultan Selim de İskender'i Yemen'e serdar olarak tayin etti²⁷. Osmanlı Devleti buraya ilk etapta ne bir asker ne de bir vali göndermişti. Bunun doğal sonucu olarak da bazı Çerkezler ve İmam Şerefüddin önderliğindeki halk, İskender'e uymamış ve bağımsızlıklarını bildirmişlerdi. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman, Mısır valisi olan Hadım Süleyman

²⁴ Bölgeye yönelik ilk askerî faaliyetler Kanunî Sultan Süleyman döneminde başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2004, s. 133; Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, T. T. K. Bas., Ankara, 1996, s. 12-15; Fairfax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman*, çev. Enis Behiç Koryürek, M. E. Basımevi, Ankara 1950; Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanunî ile 46 Yıl*, T. T. K. Basımevi, Ankara 1991; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988; Nicolae Jorga, *Yenilmez Türk Kanunî ve Dönemi*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

²⁵ Muhammed Abdullatif El-Behravi, *Fethü'l-Osmaneyn Aden*; wa intiqal al-tawazin al-dawli minal-barr ilaa Dar al-Turath, Kahire 1979; İhsan Süreyya Sırma, "Yemen", İA, XIII (1986), 375, 376; *Yemen Salnâmesi*, Vilayet Matbaası, 1313, s. 301; Hulusi Yavuz, "Kâbe ve Harameyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi", *Diyanet Dergisi*, XIX/4 (1983), s. 46.

²⁶ *Yemen Vilayet Salnâmesi*, 1308, s. 58.

²⁷ Sırma, "Yemen'in Geo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", s. 439, 440.

Paşa'yı Yemen'de hâkimiyeti sağlamak için göndermiştir²⁸. Tam da bu sıralarda Hind kıyılarında bulunan Gücürat Sultanlığı, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. 1536 yılında gerçekleşen bu durum karşısında Osmanlı Devleti, Hadım Süleyman Paşa komutasındaki 70 gemi ve 20 bin askerden oluşan donanmasını Süveyş'ten hareket ettirmiştir²⁹. Osmanlı donanmasıyla Süveyş'ten hareket eden Süleyman Paşa, önce Cidde'ye sonra da Zebid'e uğramıştır. Daha sonra Kamaran Adası'nda bir müddet kaldıktan sonra Aden Limanı'na gelmiştir. Aden'in hâkimi bulunan Davut oğlu Amir ilk başta kaleyi teslim etmek istememiştir. Fakat sonra aman dileyip iyilikle kaleyi teslim etmesine rağmen Süleyman Paşa onu astırmıştır³⁰. Buranın sancak beyliğine Behram Bey getirilerek, Gücerat tarafına yapılmakta olan sefere devam edilmiştir. Nitekim buradaki Diyu Limanı alındıktan sonra Süleyman Paşa geri dönerken Aden'e bağlı Şıhr kenti ile Moha'yı da ele geçirmiştir³¹. Buranın yönetimini Gazze sancakbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e verilerek, Yemen'de Osmanlı yönetimini (1539) tam manasıyla başlatmıştır³².

1568 yılında Rıdvan Paşa Yemen ve Aden Beylerbeyi tayin olunmuştu. Paşa, görevine başladığında daha önce Yemen'de Beylerbeyilik yapmış olan Mahmut Paşa'nın adamlarına baskı yoluna girişmişti. Bu durum üzerine Mahmut Paşa, kendisine Mısır valiliğini alarak, Yemen'in geniş bir coğrafya olduğunu merkeze iletmış ve çeşitli yollarla merkezi etkileyerek Yemen'i iki eyalete böldürmüştür. Bu yıllarda Yemen, San'a ve Ta'iz olmak üzere Murad Paşa'ya; Zebid ve çevresi de bir sancak olarak Hasan Paşa'ya verilmiştir³³. 1569 yılında bu durumu fırsat bilen İmam Mutahhar San'a'yı kuşatmıştır. Bu durumu

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 393; Muhammed Yakub Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, Fetih Yayınevi, İstanbul 1974; Herbert Melzig, *Büyük Türk Hindistan Kapılarında: Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*, Selami Sertoğlu Kitabevi, İstanbul 1943.

²⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, I, Ankara 1992, 160; Mughul, a.g.e., s. 125-131; Orhonlu, a.g.e., s. 16; Harold Ingrams, *The Yemen*, London 1963, pp. 43.

³⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, haz. Neşet Çağatay, I, Ankara 1992, 100; Fevzi Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşanın Mektupları ve Belgradın Muhasara Pîlânı", *Belleten*, IV/13 (1940), s. 53-87.

³¹ Mughul, a.g.e., s. 137-140.

³² Özbaran, *Sınırdaki Osmanlı*, s. 135; Mughul, a.g.e., s. 167-169.

³³ *Peçevi Tarihi*, s. 335, 336.

düzeltilmek için Murad Paşa görevlendirilmiş ise de Zebidlilerin yoğun mücadelesi sonucu Paşa öldürülmüş ve kesik başı San'a Kalesi'ne çekilerek askerlere gösterilmiştir. Bu durumu gören askerler umutsuzluğa düşünce kaleyi teslim etmişlerdir. Asiler, daha sonra Ta'iz'i alıp Aden'e saldırmışlar, Burga ve Moha'yı da Kapudan (Kaptan) Mahmud Paşa'nın karşı koymasına rağmen ele geçirmişlerdir. Bu durum merkeze iletilince Yemen'e Özdemiroğlu Osman Paşa atanmıştır³⁴. Tam da bu sırada Şam Beylerbeyi Mustafa Paşa ile arasında anlaşmazlık olan Sinan Paşa da Yemen'e gönderilmiştir. Ancak Osman Paşa önceden yola çıktığı için durum Osman Paşa'ya iletilmemiştir. Sinan Paşa yola çıktığında Osman Paşa çoktan Yemen'de askeri faaliyetlere başlamıştı. Yemen'de Osman Paşa ile birleşen Sinan Paşa³⁵, İmam Mutahhar'a karşı askeri harekâta bulunmuştur. İmam'a karşı Osman Paşa'yı göndermiş, Sinan Paşa, *Teasker* ve *Ibb* kalelerini ele geçirmiştir. Emrindeki Memi Bey³⁶ ise San'a'yı almıştır. Yine fetihlerle görevlendirdiği Hasan Paşa ise Eser nahiyesi ve Hısn-ı Mermer'i ele geçirmiştir. Kevkeban, dokuz ay süren bir muhasaradan sonra 1570 yılında fethedilmiştir. İmam Mutahhar ise yapılan bu başarılı seferleri ve ele geçirilen yerleri görünce Yen ovası ve Umran'ın kendisine verilmesi şartıyla barış istemiştir. Bu şartlar kabul edildikten sonra Yemen'e Behram Paşa atanıp Sinan Paşa, Mısır'a geri dönmüştür³⁷. Sinan Paşa Mısır'a döndükten sonra "Yemen Fatihi" unvanıyla anılmaya başlanmıştır³⁸.

³⁴ 14 Ağustos 1568 tarihli (20 Safer 976) hükümde: "*Yemen seraskeri Mustafa Paşa azlolunarak 27 kere yüz bin akçe salyane ile vezaretle Yemen seraskeri tayin olunduğu...*", Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Bâb-ı Âsafi Mühimme Defterleri (A. DVN. MHM.), d.07, s.691 ve yine aynı tarihli bir başka hükümde: "*Senin hakkında avâf-ı aliyye-i hüsvânem zuhûra getirip vezâretle l'lâm için südde-i sa'âdetimde çavuşbaşı olan Mustafa zîde mecdihü irsal olunmuştur ve müşarünleyhe dahi bazı husus emrolunmuştur buyurdum...*", BOA., Bâb-ı Âsafi Mühimme Defterleri (A. DVN. MHM.), d.07, s.692; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, s. 109.

³⁵ 15 Ağustos 1568 tarihli (21 Safer 976) 1925 numaralı hüküm, Yemen Beylerbeyisi Osman Paşa'ya maiyyetinde olan asker ile hemen Yemen'e hareket etmesi ve yeni serdar tayin olunan Sinan Paşa ile teşrik-i mesai eylemesi hakkında yazılmıştır. BOA, Bâb-ı Âsafi Mühimme Defterleri (A. DVN. MHM.), d.07, s. 700, 731.

³⁶ 13 Eylül 1568 tarihli (21 Rebiyülevvel 976) 2099 numaralı hükümde Sinan Paşa'nın kimlerle ve kaç kişi ile yola çıkması gerektiği belirtilmiştir. 2.500 kişi ile yol çıkması ve kâşif Hamza ve Memi Beylerden birisini beraberinde götürmesi ve daha neye ihtiyacı olacaksa defterini göndermesi ve 4.000 civarında tüfengin Sinan Paşa'nın bu harekâtı için gönderildiği yazılmıştır. BOA, Bâb-ı Âsafi Mühimme Defterleri (A. DVN. MHM.),d.07, s.768.

³⁷ *Peçevi Tarihi*, s. 337-341.

³⁸ Yavuz, "Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi", s. 50.

1628 yılında Zeydî mezhebindeki Araplar, İmam Muhammed önderliğinde Seyyidlik davasıyla tekrar isyan etmişlerdi. Bu tarihlerde Yemen'de valilik yapan Haydar Paşa ve Mısır valisi Bayram Paşa'nın hataları üzerine durum giderek büyümüştü. San'a'nın muhasarası ile sonuçlanan isyanın, merkeze iletilmesi sonucu Gürcü Ahmed Paşa komutasında bir ordu yardıma gönderilmişti. Ancak o da Mısır valisinin zehirlemesi sonucu yolda ölmüştü. Askerlerin komutasını üzerine alan Kansu Paşa, Moha'ya doğru yola çıktıktan sonra ilk iş olarak halka kötü davranan Aydın Bey'i öldürmüştü. Sultan IV. Murad dönemine denk gelen 1630 yılındaki çarpışmalar sonucu Kansu Paşa, Zebid'e ulaşabilmiştir. Kethüdası Yusuf'u, İmam Muhammed üzerine göndermiş ise de askerler arasında ikilik çıkınca bir başarı elde edilmemiştir. Kansu Paşa, bir taraftan isyan eden Zeydiler ve diğer taraftan düzeni bozulan ordusuyla uğraşmak zorunda kalmıştır. San'a'yı muhasara etmiş olan Zeydiler, Haydar Paşa'yı zor durumda bırakmışlardır. Haydar Paşa bu zor durumdan kurtarılmış ise de Kansu Paşa San'a'yı ele geçirememiştir. Nitekim emrindeki kuvvetlerin yıpranması ve geri kalanların Yemen'den ayrılması üzerine Kansu Paşa Yemen'de daha fazla duramamış ve ardından Zeydî İmam Muhammed, Yemen'de hâkim duruma geçmiştir³⁹. 1635 yılına kadar süren ayaklanmalar neticesinde Yemen, Zeydî şeyhlerinin idaresine terk edilmiştir⁴⁰. Osmanlı Devleti'nin Mısır'da etkinliği azalmaya başlayınca Kızıldeniz ile gereği gibi ilgilenilmemiş ve bu durumun bir sonucu olarak Yemen, İmam Mutahhar'ın soyundan gelenlere, tekrardan ele geçiriliş tarihi olan 1848 yılına kadar terk edilmek zorunda kalmıştır⁴¹.

1833 yılına gelinceye kadar çeşitli isyanlarla yönetimi uğraştıran Yemen, bu tarihten itibaren Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın dikkatini çekmeye başlar⁴². Mehmed Ali Paşa, 1835 yılında Mirliya Emin Bey komutasında bir donanma ve ordu göndererek Luhayya ve Hudeyde şehirlerini ele geçirmiştir. 1835 yılından sonra İbrahim Paşa komutasında bir ordu Tihame'nin tamamını

³⁹ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, çev. Zuhuri Danişman, II, İstanbul 1968, s.1009, 1010.

⁴⁰ Sırma, "Yemen'in Geo-Politik Durumu", s. 441.

⁴¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, s. 289; 1848 yılına kadar geçen süre içerisindeki Zeydî İmamlar için bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, II, Ankara 1969, 437-440.

⁴² Sırma, "Yemen'in Geo-Politik Durumu", s. 441.

Asirliilerden almıştır. Ancak, 1840 yılında isyan halinde olan Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında uzlaşma sağlamak amacıyla Londra'da İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri arasında dördümlü anlaşma yapılmıştır⁴³. Bu anlaşmanın bir amacı da, Osmanlı Devleti'ni toprak bütünlüğünü korumaktır. 11 Ağustos 1840'da İzzet Paşa komutasında bir ordu deniz yolu ile Beyrut'a çıkarıldı. Türk, İngiliz ve Avusturya devletlerinin gemilerinden oluşan bir donanma da Beyrut önlerine gelerek Mısır donanmasını yaktı ve şehri topa tuttu. Bir ay sonra Beyrut tamamen ele geçirildi ve Mısır ordusu Suriye'yi boşaltmak zorunda kaldı⁴⁴. Beyrut Olayı'nın akabinde Mehmed Ali Paşa, Yemen'deki yönetimi yerel bir aileye bırakmak zorunda kalmıştır. İmamlar arasında bir karışıklığın doğması üzerine Mekke Şerifi muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa'nın Sultan Abdülmecid'e bir layiha sunmasıyla, Mısır ve Hicaz'dan donatılan yaklaşık 3 bin Osmanlı askeri, 1849 yılında, Yemen'i tekrardan merkeze bağlamıştır⁴⁵. Bu tarihten itibaren Yemen zaman zaman valilik ve zaman zaman da mutasarrıflıkla yönetilmeye çalışılarak Osmanlı ülkesinin bir parçası olarak kalmıştır. I. Dünya Harbi ile de Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.

1. Şeyh Said Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yemen'de 1849 yılında yeniden hâkimiyetini tesis etmesi yurdun birçok bölgesinde heyecan uyandırmıştır. Askerî operasyonların arkasından Yemen'e yeni idareciler tayin edilmiştir. Önce askerî daha sonra ise idarî anlamda düzenlemeler yapılmış, Yemen'in Osmanlı idaresinde kalkınarak, halkın refah içerisinde yaşamaları için gerekli diğer iyileştirmeler ise peşi sıra gelmiştir. Ticarî, malî işler ve eğitim, ziraat, bayındırlık işleri gibi birçok konunun Yemen'de daha iyi tatbiki çareleri aranmaya başlanmıştır. Çoğunda ise uygulama yapılmış, mahkemeler tesis edilerek adalet sağlanmaya çalışılmıştır.

⁴³ Londra Antlaşması, 15 Temmuz 1840 tarihinde imzalanmıştır. Mısır sorununa çözüm bulmak için yapılmış bir antlaşmadır. Antlaşma metni detayları ve bunlar hakkında değerlendirme için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, I, T.T.K. Basımevi, Ankara 1953, s. 303-308.

⁴⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1999, s. 198-200.

⁴⁵ Sırma, *Yemen İsyamları*, s. 49-51.

Devletin son dönemleri olarak kabul edilen bu süreçte (1849-1918), Yemen'in elde tutulması için idareciler ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Milletvekili, fikir adamı, tarihçi, doktor, mühendis, asker, bürokrat ve daha birçok değişik kesimden aydın Yemen'e ilgi duymuştur. Yemen hakkında eserler vücuda getirmişlerdir. Layihalar, tahkik raporları, Yemen'in tarihi, coğrafyası, madenleri, bitkileri gibi birçok konu üzerine değişik eserler yazmışlardır⁴⁶.

Bu makalede incelenen Yemen'in yeniden fethedilişi hakkındaki beyitler de, bu hissiyatla Said Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Bu beyitler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çalışmalarımız sırasında ortaya çıkarılmıştır. Ancak Said Efendi'nin kim olduğu konusunda mevcut literatürde tatmin edici bilgi bulunmamaktadır.

Şeyh Said Efendi Bursalı'dır⁴⁷. Bursalı Şeyh Ahmed Babazâde olarak belgelerde adı geçmektedir⁴⁸. Dolayısıyla Bursalı bir âlim olan Şeyh Ahmed Baba'nın oğlu olduğu buradan çıkarılabilir. Kendisi Yemen'in yeniden ele geçirilişi ile alâkalı beyitleri yazdığı zaman Mekke'de ibadetle meşgul olarak, münzevi bir hayat sürmekteydi. Zira yazdığı beyit Sadaret'e sunulunca kendisiyle ilgilenilmesi için Cidde Valiliği görevlendirilmiştir. Cidde Valisine gönderilen emirdeki, "...Yemen Eyâleti'nin teshirine Mekke-i Mükerrreme mücâvirlerinden Bursalı Şeyh Ahmed Babazâde Şeyh Said Efendi'nin tanzim eylediği tarih savb-ı vâlâlarından irsâl kılınmış olduğundan atebe-i ulyâ-yı Hazret-i Şâhâneye arz ve takdim ile meşmûl-i nazar-ı me'âli-i eser-i Cenâb-ı Padişahî buyurulmuş..." ifadesinden anlaşılmaktadır⁴⁹.

⁴⁶ Mesela bkz: Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, İstanbul, 1326; Hasan Kadri, *Yemen ve Hayatı*, 1328; Ali Emiri, *Yemen Hatıratı*, haz. Yusuf Turan Günaydın, Ankara, Hece Yayınları, 2007; Yahya Yeşilyurt, *Siverekli M. Nurettin Bey-Hayatı ve Yemen Layihası*, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2010; Veysi Karabulut, *Meşihat Müsteşarı Hüseyin Kamil Efendi'nin Yemen Hatıraları (1912-1913)*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları 2010; Rüştü Paşa, *Ah O Yemen'dir (Yemen Hatıratı)*, haz. Faruk Yılmaz, Berikan Yay., Ankara, 2004.

⁴⁷ BOA, *İrade-Dâhiliye (I.DH)*, 204/11703-2.

⁴⁸ "...Yemen Eyâleti'nin zabt ve teshirine da'ir Bursavî Şeyh Ahmed Babazâde fâziletli Şeyh Sa'id Efendi'nin bu günde tanzim eylemiş olduğu bir kıta tarihi...", BOA, I.DH, 204/11703-2.

⁴⁹ BOA, *Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî (A. MKT. MHM)*, 18/34.

Said Efendi'nin yazmış olduğu bu beyitler beğenilerek, kendisine *atiyye* olarak iki bin kuruş verilmesi uygun bulunmuş⁵⁰ gereği Cidde Valisi'ne bildirilerek, Cidde hazinesinin gelirlerinden bu meblağın ödenmesi emredilmiştir⁵¹.

Said Efendi hakkında bulabildiğimiz bir diğer belgeye göre sonradan Bursa'ya döndüğünü öğreniyoruz. 24 Ramazan 1280 (3 Mart 1864) tarihli bir belgeden, Bursa'da, Umur Bey Köyü'nde⁵² ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bursalı Ahmed Babazâde Şeyh Said Efendi, Yemen hakkında yazmış olduğu beyitten tam on üç yıl sonra Umur Bey Köyü'nde bulunan Pars Bey vakfına ait zeytinliğin mütevellisi olarak karşımıza çıkmaktadır⁵³.

2. Yemen'in Yeniden Fethine Dair Manzûme

Hazret-i Abdü'l-Mecîd Hân-ı Sikender-siretin

Eylesün evreng-i âsâyişde Hakk ömrin mezîd

⁵⁰ 7 Kasım 1849 (21 Zilhicce 1265) tarihli belgeye göre, "...Yemen Eyaleti'nin teshirine Mekke-i Mükerrreme mücavirlerinden Bursalı Şeyh Ahmed Babazâde Şeyh Sa'id Efendi'nin tanzim eylediği tarih Cidde Valisi Devletli Paşa Hazretlerinin Kapühühüdası Sa'âdetli Efendiye gelen şukkastıyla mantuk-ı âli buyurulmak için tokdim kılınmış olunmağla tarihinin rehin-i tahsin-i âli buyurulduğumun tebşiriyle beraber Cidde hazinesinden kendisine iki bin kuruş *atiyye-i seniyye* verilmesi hususunun Vali-i Müşarünleyhe bildirilmesi münasib gibi görünüyor ise de, ol-bâbda her ne vechile emr ve ferman Hazret-i Şehinşâhî şeref sudur buyurulur ise *icra-yı mantuk-ı sâmisine ibtidar olunacağı beyanıyla tezkire-i senâverî terkîm kılını efendim*", BOA., İDH, 204/11703-3.

⁵¹ 12 Kasım 1849 (26 Zilkade 1265) tarihli belge, "...Yemen Eyâleti'nin teshirine Mekke-i Mükerrreme mücavirlerinden Bursalı Şeyh Ahmed Babazâde Şeyh Said Efendi'nin tanzim eylediği tarih *savb-ı vâlâlarından irsâl kılınmış olduğundan atebe-i ulyâ-yı Hazret-i Şâhâneye arz ve takdim ile mezmûl-i nazar-ı me'âlî-i eser Cenab-ı Padişahi buyurulmuş ve tarih-i mezkûr rehin-i tahsin-i âli olarak efendi-i mumaileyhe Cidde hazinesinden iki bin kuruş *atiyye-i seniyye* i'tâ olunması şeref sudûr buyurulan emr ve fermâna âsarâne-i beyan Hazret-i tâcdâri muktezâ-yı cellesinden bulunmuş olmağla keyfiyetin tebşiriyle beraber efendi-i mumaileyh meblağ-ı mezkûrun cânib-i hazine-i mezkûredan i'tâsına himmet buyurulmaları tesyirine şukka*", BOA., A.MKT.MHM, 18/34.

⁵² Umur Bey Köyü, bugün Bursa ilimizdeki Gemlik ilçesine bağlı, hâlâ aynı adla anılmakta olan bir köyümüzdür. *Köylerimiz*, Dâhiliye Vekâleti Mahallî İdareler Umum Müdürlüğü, Neşriyat Yay., İstanbul, 1933, s. 743.

⁵³ "...Pars Bey evkafından olan zeytinliğin mütevellisi Şeyh Mehmed Said Efendiye dair...", BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 666/87-3.

şiiir geleneğine vâkıf olduğunun güçlü delilleridir. Şiir, kıt'a nazım şekliyle "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" aruz kalıbıyla yazılmıştır. On bir beyitten oluşan şiirin son beytinde Yemen'in yeniden fethedilişine dair tarih düşürülmüştür. Şiirin ilk üç beytinde Sultan Abdülmecid Han için dua ve iyi dileklerde bulunulmuştur. Dört ve yedinci beyitlerde Abdülmecid Han'ın doğru, cömert ve adil oluşu vurgulanarak Allah'ın yardımının ve fethin bu kişide tezahür edeceği ifade edilmiştir. Övgü yapılırken kendisinde bulunan özelliklerin fazlalığını vurgulamak amacıyla karşılaştırmalar yapılmıştır. Genel itibariyle şiirde methiye tarzı ağır basmaktadır. Beyitlerdeki hâkim duygu, fethin uyandırdığı heyecanla padişahın gücünü vurgulamaktır. Bu amaçla da şiirde Sultan Abdülmecid'e yönelik övgü ve dua cümleleri çokça zikredilmiştir. Son iki beyitte şair, mahlasını düşürerek bu şiirin hatıra olarak kalmasını ve kendisi için bir övünç nişanesi olmasını istemektedir. Son beyitte cevher tarihi denilen tarih düşürme metoduyla Yemen'in yeniden fethedildiği 1265 (1849) tarihi düşürülmüştür. Cevher tarihte esas olan noktalı harflerin toplanmasıdır. Son beytin ikinci mısrasında geçen ف = 80, ت = 400, ي = 10 (üç defa geçiyor, bu nedenle 30), ن = 50 (üç defa geçiyor 150), خ = 600, ب = 2, ج = 3 noktalı harflerin toplamı 1.265 etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yemen, Osmanlı Devleti ve sınırları dâhilinde yaşayanlar için farklı anlamlar çağrıştıran toprak parçası olmuştur. Kimi zaman dinî duygular, kimi zaman ise ekonomik ve ticarî kaygıların ağır basması buraya olan ilginin nedenleri arasında sayılmıştır. Artan ilgi siyasi, sosyal, dinî vs. gibi sayabileceğimiz birçok müdahale ve etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Bu etkileşimler sayesinde Yemen ilk başlarda, Anadolu insanı için gazâ, fütûhat gibi mefkûrelerin timsali haline gelmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı insanı diyebileceğimiz özellikle de Anadolu coğrafyasında yaşayan Osmanlılar açısından Yemen coşku, sevinç ve itibar gibi kavramlarla anılmıştır. Ancak son dönemlere doğru Yemen'e olan bu bakış açısı yerini hüznün, ayrılık ve çile gibi kavramlara terk etmiş olduğu bilinmektedir. Yukarıda ele alınan fetihnâme gibi örnekler zamanla yerini acıklı türkülere bırakmıştır.

YEMEN'İN YENİDEN FETHİNE DAİR BİR MANZUME

Yemen hakkında ele alınan fetihnâmeler Osmanlı Tarihi açısından oldukça sınırlıdır. Günümüzde Yemen üzerine yazılmış olduğu bilinen dört adet fetihnâme mevcuttur. Bunlardan biri *Rumuzî Tarihi* olarak bilinen Yemen'de Osmanlı idaresini anlatan manzum eserdir. Eser, Prof. Dr. Hulusi Yavuz tarafından çalışılmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından 2003 yılında iki cilt olarak yayınlanmıştır. Türkiye kütüphanelerinde bulunmayan, bir diğer fetihnâme ise Mukaffâi Nihâli'nin *Feth-i Yemen* adlı eseridir. Bu eser de nazım türünde yazılmıştır. Osmanlı Tarihi yazarı Hammer, bunların dışında Yemen'in fethi ile ilgili Mimayî ve Şehabî adlı kişilerin yazdığı fetihnâmelerden de bahsetmektedir.

Alanındaki belli başlı birkaç eser arasında olması incelediğimiz manzumeye ayrıca bir değer katmaktadır. Hacimli olmaması anlık gelişen bir yazı olduğunu ve duyguların ön plânda tutulduğunu göstermektedir. Ancak diğer türlere bakılacak ve haklarındaki yazılan bilgiler okunacak olursa, Said Efendi'nin yazdığı bu beyitler, diğer eserlerden farklılık arz eder. Çünkü Yemen'in fethi hakkında yazılan diğer fetihnâmeler, muhteviyat bakımından Said Efendi'nin kaleme aldığı beyitlerden farklıdır. Bu eserlerde yapılan faaliyetlerin bütünü ele alınıp, manzum tarzda işlenilmiştir. Said Efendi'nin fethi dair manzumesi ise Padişah'a, bu fetih ile ilgili duyulan memnuniyetin anlatılmasını barındırmaktadır. Sonuç olarak çevresindeki olaylara kayıtsız kalamayan şairler, kaleme aldığı beyitlerle hem galip gelmiş bir topluluğun gururu ve mutluluğunu ifade etmişler hem de yaşanan gelişmelere ışık tutacak değerli tarihî vesikalar bırakmışlardır. Bu bakımdan bu tür şiirler edebiyatımız ve tarihimiz için önemli eserlerdir.

Abstract

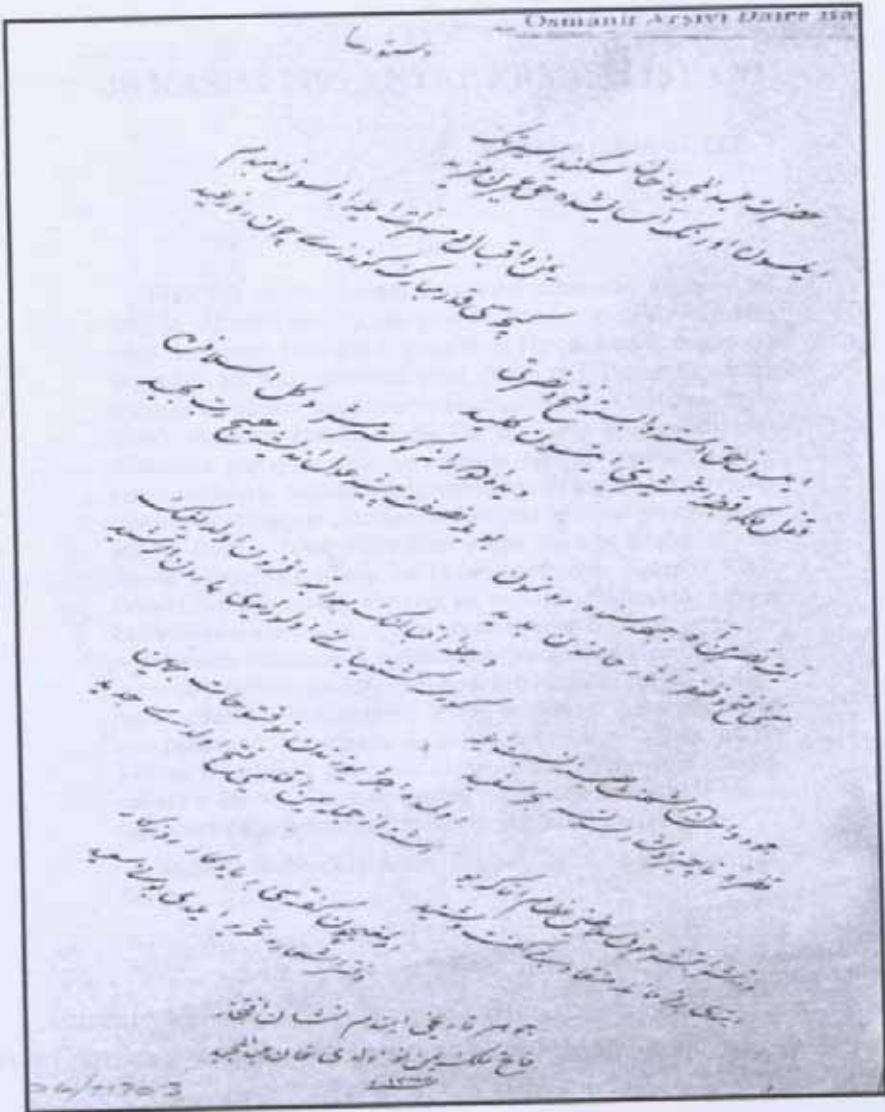
**HISTORICAL-GEOGRAPHICAL CONDITION OF YEMEN
AND A VERSE OF ITS RECONQUEST**

Yemen came gradually under the Ottoman dominance since 1517 but the fact that it was far from the capital and as a result of the political conflicts, the dominance expected was not that strong. For this reason, some clans in Yemen rebelled against the administration. Forcing the masses to follow them, they directed the public for their goals. So, the administration of the Ottoman state existed indirectly in Yemen leaving the power to the local rulers. Around 1840's, together with the interest of the Europeans in Yemen, Yemen drew attention of the Ottoman Empire one more time. They reestablished its existence in Yemen and made military operations to Yemen. Consequently, Yemen was affiliated to the capital again and the reconquest of Yemen was in everyday's talks. This verse concerning Yemen's reconquest was also written following the military achievements in the region.

Keywords: Ottoman State, Yemen, Verse, Sheikh Said, Bursa.

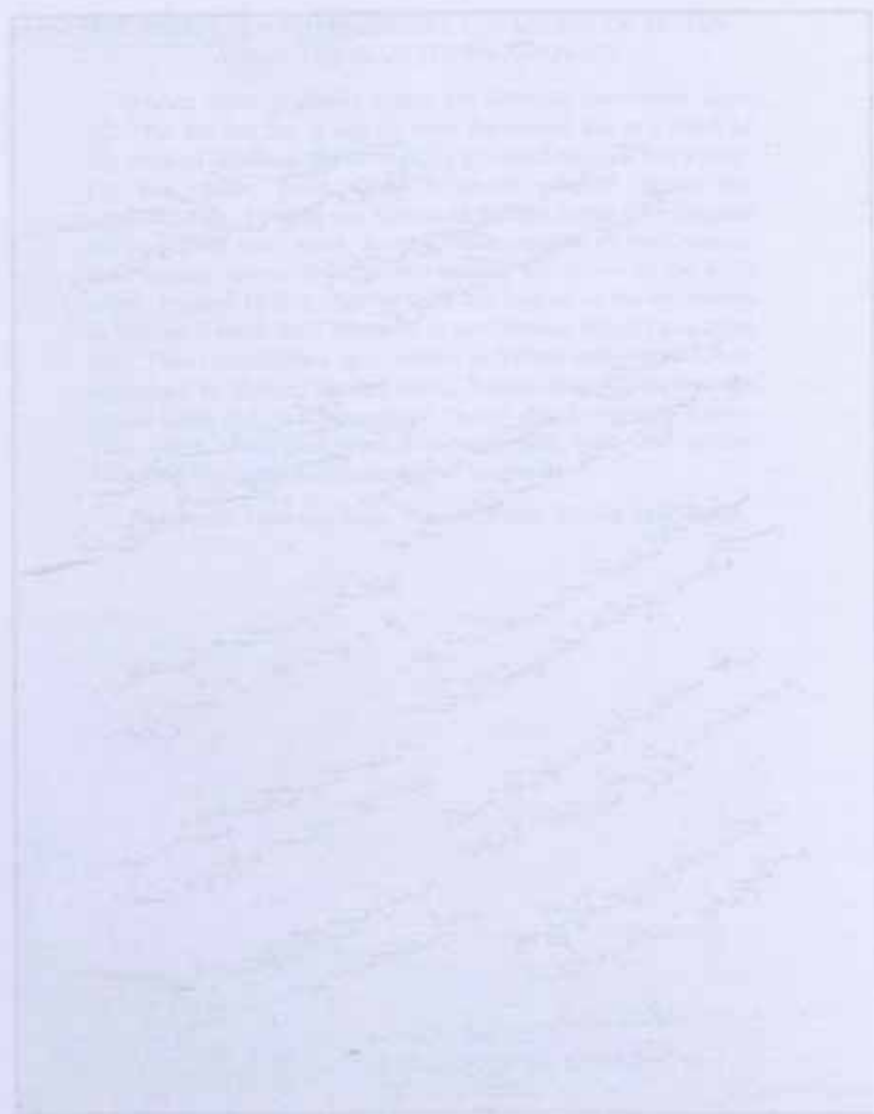
YEMEN'İN YENİDEN FETHİNE DAİR BİR MANZUME

E K I

Bursalı Şeyh Ahmed Babazâde Şeyh Said Efendi'nin H. 1265 yılında kaleme aldığı Yemen'in ikinci kez fethedilişi ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan manzum eserinin sureti.

1934

121

THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION, PUBLISHED WEEKLY, 535 N. Dearborn St., Chicago, Ill. 60610. Second-class postage paid at Chicago, Ill., and at additional mailing offices. Postmaster: Send address changes in U.S.A. to THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION, 535 N. Dearborn St., Chicago, Ill. 60610. Outside U.S.A.: THE JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION, 113 Ave. de France, New York, N.Y. 10020. Acceptance for mailing at special rate of postage provided for in U.S. Post Office Act of October 3, 1917, authorized on July 11, 1925. Copyright, 1934, by American Medical Association. All rights reserved. Printed in U.S.A.

16 KASIM 1895 ANTEP ERMENİ İSYANI*

Ramazan Erhan GÜLLÜ**

Özet

1895 yılı içinde, Ermeni komiteleri tarafından organize bir şekilde, Anadolu'nun birçok yerinde Ermeni isyanları hazırlanmıştı. 16 Kasım 1895 günü Antep'te de Hınçak komitesinin organize ettiği bir isyan meydana geldi. Antep'te Türklerle Ermeniler arasında bir süredir baş gösteren huzursuzluklar ilk defa bu olayla silahlı çatışmaya dönüştü. Küçük bir Müslüman çocuğunun katledilmesiyle başlayan isyan kısa sürede yayıldı. İsyancılara karşı askerî birliklerle beraber Müslüman halkın da karşı koymasıyla bir Müslüman-Hıristiyan çatışmasına dönüşme tehlikesi gösteren olaylar, bu duruma fırsat verilmeden askerî birlikler tarafından kısa sürede yatıştırıldı. Ancak bu isyanın ardından, Antep'te Türk-Ermeni ilişkileri sürekli olumsuz bir seyir takip edecektir. İsyanın bastırılmasının ardından, isyanı organize eden 65 önde gelen Antep'li Ermeni tutuklanarak Halep cezaevine gönderildiler. Kısa süre sonra serbest bırakılmalarının ardından, bu kararın Temyiz Mahkemesi tarafından bozulmasıyla tekrar tutuklanan bu kişiler, uzun süre cezaevinde tutulamayarak, 1896 yılı Aralık ayı içinde "İngiliz Sefareti'nin şikâyeti göz önüne alınarak" tamamen serbest bırakılacaklardır. Bu olay Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından da oldukça dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Antep, Ermeni, İsyan, Hınçak Komitesi, Zeytun.

Giriş

Ermeni sorunu XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya olduğu en ciddi problemlerin başında geliyordu. İlk

* Bu makale, 2009 yılında İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ali Arslan'ın danışmanlığında tamamlanmış olduğum *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri* başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; r_erhangullu@yahoo.com.tr

dönemlerde Ermeniler ve Müslümanlar arasında kimi gerginliklerle kendini göstermeye başlayan toplumlar arasındaki soğukluk, aynı yüzyılın sonlarına doğru şiddete dönüşmeye başladı. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonunda imzalanan Berlin Anlaşması'nda ilk kez, bir etnik kimlik olarak Ermeniler lehine ıslahatlar yapılması yönünde yer alan maddeler ülke içinde başlayan problemlerin artık uluslararası bir konu haline gelmesini de sağladı. Bu durum ise, sorunun çözümüne katkıda bulunmak yerine daha da güç bir hale girmesine vesile olacaktır. Başlayan gerginlikler 1890'lardan itibaren silahlı isyanlara ve ayaklanmalara dönüşmeye başlayacaktır. Taşnak ve Hınçak gibi Ermeni komiteleri tarafından organize edilen bu isyanların en yoğun olduğu dönemlerin ilki 1895-1896 yıllarıdır. 16 Kasım 1895 günü Antep'te de Hınçak komitesinin organize ettiği bir isyan meydana gelecek ve ilk defa Ermeni ve Müslüman halk arasında silahlar kullanılacaktır. Bu makalede Antep'te yıllarca huzur içinde yaşayan bu iki toplumun ilişkilerinde başlayan ilk gerginlikler ve bu gerginlikler sonucunda kazada yaşanan bir Ermeni isyanı ve isyana Müslüman halkın da karşı koymasıyla yaşanan ilk silahlı çatışma incelenmeye çalışılacaktır.

A. Antep'te Ermeni Huzursuzluklarının Başlaması

Antep'te 1536 yılında 236 kişilik küçük bir azınlığı oluşturan Ermenilerin yıllar içinde yaşanan çeşitli göçlerle sayıları artmış ve XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde kazadaki toplam nüfusun yaklaşık beşte birini Ermeniler oluşturmaya başlamıştı. 1850'li yıllara kadar Osmanlı ülkesinin her tarafında olduğu gibi Antep'te de Ermeniler ve Müslümanlar arasında ciddi bir problem meydana gelmiş değildi. Hatta 1832 yılında Antep'i işgal eden Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın bölgedeki Hıristiyanları yanına çekmek için, Hıristiyan haklarını koruyacağına dair yayınladığı ferman ve bildirilerle giriştiği propaganda faaliyetlerine karşı Antep Ermenileri tarafsız kalmışlardı¹. Antep Ermenilerinden Kevork Avedis Sarafian kitabında, İbrahim Paşa'nın zulmüne karşı Antep Ermenilerinin, Antep'te Türklerle destek olduklarından ve onları İbrahim Paşa'dan korumak için çaba gösterdiklerinden

¹ Mehmet Solmaz - Hulusi Yetkin, *Küçük Hafız ve Mustafa Yavuz*, Gaziantep Kültür Derneği Yayını, Gaziantep 1965, s. 13.